

Жовніренко Я.

– старший викладач кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'1

ПРОБЛЕМА МОВНИХ СТАНІВ ТА СИТУАЦІЙ У ЛІНГВІСТИЦІ. ПЕРСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ

Зазначено, що розробці питань мовних станів та ситуацій лінгвістична історіографія не приділяла достатньої уваги: на сьогодні немає комплексної та систематизованої лінгвоісторіографічної праці на методологічних засадах, яка б характеризувала еволюцію лінгвістичної наукової думки щодо питання мовних станів та ситуацій у ХХ – ХХІ ст. У лінгвістичних працях розглянуто лише міркування щодо поглядів певних лінгвістів на окремі частини мовної ситуації. Аналіз мовної ситуації є обмеженим у хронологічному чи локальному плані.

Зважаючи на фрагментарний характер зазначених наукових розвідок і відсутність комплексного підходу щодо питання мовних станів та ситуацій, а також обмеження хронологічних меж цих праць, висновуємо, що окреслена проблема потребує подальшого більш детального лінгвоісторіографічного дослідження.

Ключові слова: мовний стан, мовна ситуація, лінгвоісторіографія, типологія мовних ситуацій, мовне планування.

Жовніренко Я.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета

ПРОБЛЕМА ЯЗЫКОВЫХ СОСТОЯНИЙ И СИТУАЦИЙ В ЛИНГВИСТИКЕ. ПЕРСПЕКТИВА ИССЛЕДОВАНИЯ

Отмечается, что разработке вопросов языковых состояний и ситуаций лингвистическая историография не уделяла достаточного внимания: на сегодня нет комплексных и систематизированных лингвоисториографических работ на методологических принципах, которые характеризовали бы эволюцию лингвистической научной мысли по вопросу языковых состояний и ситуаций в ХХ–ХХІ вв. В лингвистических трудах рассмотрены лишь рассуждения относительно взглядов определенных лингвистов на отдельные стороны языковой ситуации. Анализ языковой ситуации ограничен в хронологическом или локальном плане.

Учитывая фрагментарный характер указанных научных исследований и отсутствие комплексного подхода по вопросу языковых состояний и ситуаций, а также ограничение хронологических границ этих работ, делается вывод о том, что

проблема требует дальнейшего более детального лингвисторикографического исследования.

Ключевые слова: *языковое состояние, языковая ситуация, лингвисторикография, типология языковых ситуаций, языковое планирование.*

Zhovnirenko Ya.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University

THE PROBLEM OF LINGUISTIC STATE AND LINGUISTIC SITUATION. FURTHER RESEARCH

It is stated that the problem of linguistic state and linguistic situations have been poorly developed. Today there is no comprehensive and systematically researched works, based on methodological principles that would characterize linguistic evolution of thought on the issue of linguistic states and situations in the XX - XXI century. In linguistic works only views on certain linguistic parts are under analysis. Analysis of the linguistic situation is limited in chronological or local plan.

Considering the fragmentary nature of these scientific studies and the lack of a comprehensive approach to the issue of linguistic states and situations and restrictions chronological boundaries of these papers states we need further detailed research.

Key words: *linguistic state, linguistic situation, linguahistoriography, typology of linguistic situation, language planning.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Мовні стани та ситуації є значущими концептами, які увійшли до наукового обігу соціолінгвістики в середині ХХ ст. і залишаються предметом постійних наукових мовознавчих, соціологічних, дискусій. Ці питання вважаються найбільш суттєвими і специфічними.

Вивчення теоретичних засад дозволяє схарактеризувати мовні стани та ситуації в конкретному адміністративному, культурному, географічному, етнічному регіоні, оцінити перспективність мовної політики, окреслити шляхи мовного планування й прогнозувати загальні тенденції розвитку мови. Більш того, процеси міграції населення спричиняють необхідність об'єктивної оцінки мов різних етнічних груп, що контактують, та вивчення мовних ситуацій у мікро- та макросоціумах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблему мовних станів та ситуацій у їх теоретичному та практичному аспектах порушували В. О. Аврорін, В. М. Алпатов, М. О. Баскаков, В. І. Беліков, В. М. Брицин, І. Ф. Вардул, В. О. Виноградов,

Г. Л. Вусик, В. Р. Галімянова, Ф. Х. Гарипова В. О. Горячова, М. М. Губогло, Ю. Д. Дешерієв, С. Доук, М. І. Ісаєв, А. Єдлічка, Т. Т. Камболов, Ю. Б. Коряков, І. Краус, Л. П. Крисін, Л. Т. Масенко, Н. Б. Мечковська, Г. П. Нецименко, Л. Б. Нікольський, Т. М. Плешкова, О. О. Селіванова, Г. В. Степанов, У. Стюарт, О. О. Тараненко, О. Б. Ткаченко, Е. Г. Туманян, Д. Н. Тухватуліна, М. Р. Урб, Ч. Фергюсон, Дж. Фишман, О. Д. Швейцер та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – з'ясувати значущість наукової проблеми мовних станів та ситуацій, систематизувати накопичену інформацію щодо мовних станів та ситуацій, розкрити різні погляди вчених на ці проблеми, відзначити актуальність лінгвістичних досліджень мовних станів та ситуацій, яка зумовлена, по-перше, важливістю порушених проблем у лінгвістиці, та, по-друге, відсутністю лінгвістичного вивчення цих питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання взаємодії таких суспільних явищ як держава, мова й багатомовність завжди перебуває в епіцентрі політичних протистоянь. Мова - явище соціальне, яке виникає та набуває розвитку тільки в суспільстві. Тому з самого початку виникнення науки про мову лінгвістів цікавила проблема зв'язку мови й суспільства.

У будь-якій спільноті мова є засобом накопичення, зберігання та передачі здобутих цим колективом знань. Суспільство та його соціальні, економічні та культурні події породжують різні змінні, які суттєво впливають на сфери вживання й характер взаємодії мов.

З ростом етнічної самосвідомості виникають проблеми поєднання мовних прав особистості з потребами держави, подолання мовних бар'єрів та забезпечення спілкування рідною мовою, підвищення статусу мов, особливо національних. Розробка й ведення мовної політики, спрямованої на збереження соціального миру й етномовної своєрідності, на консолідацію суспільства, залежить від наукового аналізу мовної ситуації.

Дослідження мовних станів та ситуацій є багатоаспектним й охоплює різні питання, пов'язані з етнодемографічною та соціальною структурою суспільства, дистрибуцією мов, мовною компетенцією населення, розвитком білінгвізму. Це дослідження дозволяє встановити залежність розвитку суспільних функцій мов від детермінуючих цей розвиток екстралінгвістичних чинників, а також з'ясувати взаємозв'язок соціальних і лінгвістичних процесів, що є науково цікавою для теорії соціолінгвістики й має науково-практичне значення в прогнозуванні національно-мовного розвитку.

У 30-50-ті рр. у зарубіжній науці набирала оберти соціологія мови, яка охоплювала соціолінгвістику, етнолінгвістику,

лінгвопсихологію, діалектологію, культурну антропологію. У цей період до наукового обігу ввійшов термін *мовна ситуація*. За словами Л. Б. Нікольського, це поняття запровадили лінгвісти С. Доук, С. Лопез, Д. Вестерман (С. Doke, С. Lopez, D. Westerman), які досліджували мови Африки. Термін уживали для позначення сукупності мов, якою послуговувалися в країні чи на будь-якій території функціонального розподілу [9, с. 79].

У. Стюарт, Дж. Фишман, Ч. Фергюсон (W. Stuart, J. Fishman, Ch. Fergusson) продовжили вивчати явище мовної ситуації, уперше в лінгвістиці визначили параметри й окреслили ознаки, за якими можлива побудова типологій мовних ситуацій, які розглянемо нижче.

Дослідження явища мовних станів та ситуацій розпочалось не з розв'язання теоретичних проблем, а з аналізу взаємодії мов, що функціонують у конкретному соціумі. Американські лінгвісти У. Брайа, Дж. Гамперц, У. Лабов, Х. Каррі, У. Стюарт, Ч. Фергюсон, Дж. Фишер, Є. Хойген, огляд робіт яких здійснили О. В. Аврорін, Л. Б. Нікольський, О. Д. Швейцер, зробили перші спроби практичного вирішення питань, пов'язаних із мовною політикою та мовною ситуацією.

Перманентне студіювання мовних ситуацій у різних країнах поступово підштовхувало вчених до наукового обґрунтування методів для цілеспрямованого узагальненого аналізу мовних ситуацій. Виникає потреба в теоретичному обґрунтуванні цього явища.

Отже, у мовознавстві другої половина ХХ ст. – поч. ХХІ ст. відомі різні підходи до тлумачення мовної ситуації та виокремлення її різновидів. Можна виділити два основні напрями в дослідженні окресленої проблеми:

1) студіювання *теоретичного* аспекту концепції мовної ситуації – переважання в наукових студіях цієї спрямованості теоретичних узагальнень (наукові розвідки В. О. Авроріна, Роджера Т. Белла, В. І. Белікова, В. О. Виноградова, Л. П. Крисіна, Н. Б. Мечковської, Л. Б. Нікольського, Г. П. Нецименко, Г. В. Степанова, У. Стюарта, Ч. Фергюсона О. Д. Швейцера, Ч. Фергюсона та ін.). Теоретичні узагальнення щодо мовної ситуації у розвідках лінгвістів надалі підтверджуються аналізом конкретного матеріалу;

2) студіювання мовної ситуації у *практичному* аспекті – переважання в наукових студіях цієї спрямованості спостережень прикладного характеру, тобто, *лінгвісти інтенсивно здійснюють опис окремих мовних ситуацій у певному етнічному (регіональному, географічному тощо) регіоні або в певний відрізок часу, або в певних умовах* (студії В. М. Брицина, Н. С. Буднікової,

Г. Л. Вусик, М. О. Горячової, Л. Т. Масенко, М. О. Степаненка, О. О. Тараненка, Л. О. Ткач, О. Б. Ткаченка та ін.). Дослідженню прикладних питань мовної ситуації передують теоретична характеристика цього явища із посиланням на відомі теоретичні розвідки мовознавців–дослідників.

У 60-ті рр. ХХ ст. у радянському мовознавстві розпочато вивчення мовної ситуації. І. Ф. Вардуль, Г. М. Габучан, Г. О. Зограф, М. І. Ісаєв, Л. Б. Нікольський, Л. С. Пейсиков, В. О. Чернишов та ін. уперше репрезентували свій науковий доробок стосовно мовної ситуації у збірці «Проблеми вивчення мовної ситуацій та мовних питань у країнах Азії» [11].

Наукові концепції вчених знайшли відгук у роботах послідовників, як-от: О. В. Авроріна, В. М. Алпатова, В. І. Белікова, В. М. Брицина, В. О. Виноградова, Л. Т. Масенко, Н. Б. Мечковської, Г. П. Нецименко, В. М. Русанівського, О. Б. Ткаченка, Е. Г. Туманян. Учені істотно доповнили понятійний апарат, уточнили детермінуючі ознаки, сконструювали типології мовних ситуацій.

Пропонуємо пояснити сутність понять *мовний стан* та *мовна ситуація*. У соціолінгвістичній літературі 60-х – 80-х рр. ХХ ст. приділено увагу функціональному аспекту вивчення мовних станів, що охоплював тільки опис мовних ситуацій. Мовний стан тільки фіксує мовні явища в будь-якому хронологічному зрізі. Мовна ситуація ототожнена з окремими мовами, їх формами або соціально-комунікативними системами.

Мовна ситуація розуміється як динамічне об'єднання мовних утворень (мов і форм їх існування (сукупність літературної мови, регіональних і місцевих, територіальних діалектів, койне, соціолектів-жаргонів, аргю)) на основі їх функціонування в мовному середовищі, що обслуговують певний соціум (етнічна спільнота, політико-територіальне об'єднання, держав) [7, с. 635].

Констатуємо малочисельні наукові розвідки учених щодо *мовного стану*. Визначення й характеристику мовним станам знаходимо в студіях О. С. Герда, В. О. Виноградова, Ю. О. Жлуктенка, У. Лабова, Ю. Ю. Сапліна, Г. В. Степанова, Ч. Фергюсона, Н. П. Шумарової та ін. Часто цей концепт ототожнюють з поняттям *мовна ситуація*. Г. Л. Вусик зауважує, що у лінгвістичній літературі для характеристики одномовного суспільства термін «мовний стан» часто замінюють термінами *тип, система, вид, форма* мови [5, с. 48]. Отже, доречним буде подальше дослідження лише явища мовної ситуації як такого, що має більш чітку структуру й окреслено в чисельних розвідках.

Мовну ситуацію студіюють, зазвичай, у двох напрямках. Перший напрям ураховує діахронічний стан, який є мінливим під впливом

внутрішніх мовних та зовнішніх нелінгвістичних чинників. Л. Л. Аюпова номінувала мовну ситуацію процесом, на який суттєво впливають екстралінгвістичні події, тобто важливими є статус мови в суспільстві, її функціональна дистрибуція, демографічні показники, культурно-історичні й етнополітичні чинники, а також характер національних контактів [2, с. 303].

Другий напрям визначає мовну ситуацію як синхронний стан мовної комунікації в певному політико-адміністративному або етнічному регіоні.

Мовні стани та ситуації науковці досліджують різнопланово як:

1) систему підсистем, розподілених за етнічними, соціально-територіальними групами, що входять до одного суспільства (Л. Б. Нікольський);

2) функціональну сторону мови (В. О. Аврорін, Л. Б. Нікольський);

3) взаємозв'язок різних мов і їхніх форм (О. Д. Швейцер);

4) взаємозв'язки внутрішніх мовних механізмів та зовнішніх чинників (Л. Т. Мечковська, Б. Тошович);

5) проблему білінгвізму - одного з компонентів мовної ситуації (Л. Т. Масенко, О. Б. Ткаченко, О. О. Тараненко, В. М. Брицин).

Виокремлення суспільних функцій та встановлення ієрархій мовних утворень вважали основним завданням під час вивчення мовної ситуації в радянській лінгвістиці середини ХХ ст. В. О. Аврорін, Л. Б. Нікольський зазначили ієрархічність як головну властивість мовних ситуацій, з'ясували, що вона (ієрархічність) виникає з причини нерівного функціонального навантаження мов або форм їх існування [1, с. 120; 10, с. 83].

Б. Ж. Цибденова зазначала, що в 80-х – 90-х рр. у слов'янських країнах виникла інша школа опису й розуміння мовних ситуацій, яка системно впорядкувала екстралінгвістичні чинники – демографічні показники, економічні, культурно-історичні, політичні тощо. Плеяда вчених з різних країн плідно працювала над цими релевантними чинниками.

Білоруська дослідниця Н. Б. Мечковська окреслила диференційні ознаки: кількість мовних утворень, що складають мовну ситуацію, процент населення, що послуговується мовою, кількість комунікативних функцій, що виконує мова, юридичний статус мови, ступень генетичної спорідненості мов, оцінка соціумом престижу мови [8, с. 101-103].

О. Н. Баскаков, О. Д. Насиров, М. Давлатназаров узагальнили основні тези в цих положеннях і схарактеризували сутність мовної ситуації як симбіоз компонентів етнолінгвістичного, соціолінгвістичного й власне лінгвістичного характеру [4, с. 130].

З погляду В. Барнета, мовна ситуація є складним макросоціолінгвістичним феноменом, що складається з комплексу релевантних мов й екстралінгвістичних компонентів і не має в сучасній лінгвістиці загальноновизнаного єдиного розуміння через відсутність «детальної шкали чітких ознак, що уможливають її опис й отримання зіставного аналізу» [3, с. 145].

Кінець ХХ ст. – поч. ХХІ ст. є в історії дослідження проблеми мовної ситуації дуже значущим. Ця проблема набула гострого характеру особливо в країнах, що нещодавно отримали незалежність. Зміни в політичному устрої, економічній системі, ідеології та національній політиці призвели до створення нових принципів мовної політики, формування нових мовних станів, появи мовних проблем, які потребують наукового осмислення та практичного вирішення. Змінам піддалися в першу чергу мовні ситуації в нових незалежних державах, що зумовлено кардинальною зміною статусу мов титульних націй, які були проголошені державними.

Розробка проблеми функціонування національної мови має важливе теоретичне й прикладне значення та є необхідною «для створення науково обґрунтованих рекомендацій при визначенні стратегії і тактики у сфері мовної культури та мовної політики, для встановлення пріоритетів у галузі мовного виховання індивідуума й соціуму» [9, с. 208].

Багато студій вітчизняних мовознавців охоплюють мовні питання, які пов'язані з мовною ситуацією, зокрема: В. М. Брицина, Г. Л. Вусик, О. М. Данілевської, О. І. Железного, Г. Залізняка, О. Зарецького, О. В. Зубарева, Л. Л. Ковач, Л. Т. Масенко, О. С. Мельничука, В. Д. Радчука, Ю. Ю. Сапліна, В. М. Русанівського, О. О. Селіванової, Л. О. Ставицької, М. І. Степаненка, О. О. Тараненка, О. Б. Ткаченка, Н. Н. Шумарової та ін.

Зарубіжна лінгвістична наука не приділила уваги теоретичному аспекту й зусилля спрямувала на подальший огляд мовної ситуації з позиції розвитку національної або державної мови в контексті поширеного явища двомовності або багатомовності. Праці Л. Л. Аюпової, Б. Браунінга, Н. С. Буднікової, В. Р. Галімянової, В. О. Горячової, Ф. Х. Гарипової, А. Єдлічки, Т. Т. Камболова, Ю. Б. Корякова, І. Крауса, О. В. Леонова, Н. Б. Мечковської, Т. М. Плешкової, Д. Н. Тухватуліної, М. Р. Урб, Б. Ж. Цибденової є тому підтвердженням.

Сучасні вітчизняні й зарубіжні студії явища мовної ситуації пропагують комплексний підхід, тобто пропонують залучати до

дослідження мовних станів та ситуацій фахівців інших галузей науки й господарства.

Г. О. Дихрєєва зазначила, що «аналіз мовної ситуації вимагає як виявлення внутрішніх мовних закономірностей, стану мови, так і дослідження впливу загальнокультурних процесів, а часто й законодавчо-правових тенденцій. Учена підкреслила, що сучасні дослідження значно розширили коло детермінуючих ознак мовної ситуації, і тепер до процесу аналізу цього явища слід долучати інші «немовні структури», зокрема: соціальні, психологічні, історичні, політичні, юридичні, економічні [6, с. 25].

Мовна ситуація на українському підґрунті має не аби який резонанс у суспільстві. Можна навіть припустити, що наразі формується новий напрям у вітчизняній соціолінгвістиці – дослідження мовної ситуації в Україні. Публікації стосовно цієї проблематики не сходять зі шпальт газет, періодичних видань, є перманентним предметом дискусій як фахівців з мовознавства, так і представників інших сфер суспільного життя, а також пересічних громадян. Позначимо лише деякі з них: А. М. Анжюк, В. В. Акуленко, В. М. Брицин, Г. Л. Вусик, О. І. Железний, О. С. Забужко, О. В. Зарецький, О. В. Калиновська, Л. Т. Масенко, О. С. Мельничук, І. В. Муромцев, В. Д. Радчук, В. М. Русанівський, С. В. Семчинський, Л. О. Ставивицька, М. І. Степаненко, О. О. Тараненко, Л. О. Ткач, О. Б. Ткаченко та ін.

Висновки. Аналіз рівня дослідження проблеми мовних станів та ситуацій дозволяє зробити висновок, що вивчення мовної ситуації – складний та багатогранний процес, який включає не тільки аналіз теоретичних джерел, а також вивчення конкретних мовних ситуацій з урахуванням таких факторів, як географічна ситуація, політична ситуація, кількість мовців, престиж мови в даному ареалі, виникнення й функціонування певної мови на окремій території тощо. Такого типу дослідження дозволяють простежити лінгвістичні та соціальні процеси, прогнозувати тенденції розвитку мови та належним чином побудувати програму мовної політики.

Накопичений лінгвістичний матеріал потребує теоретичного осмислення й лінгвоісторіографічного висвітлення для подальшого його застосування. Такі наукові роботи видаються надзвичайно значущими та перспективними.

Література

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / Валентин Александрович Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 275 с.

2. Аюпова Л. Л. Языковая ситуация в странах славянского мира / Л. Л. Аюпова // *Российский гуманитарный журнал*. – 2013. – № 4. – С. 303-307. – (т. 2).
3. Барнет В. Дифференциация национального языка / В. Барнет // *Новое в зарубежной лингвистике. Теория литературного языка в работах ученых*. – М., 1988. – Вып. 20. – С. 145.
4. Баскаков А. Н. Языковая ситуация и функционирование языков в регионе Средней Азии и Казахстана / А. Н. Баскаков, О. Д. Насырова, М. Давлатназаров. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – 165 с.
5. Вусик Г. Л. Типологія станів мовної ситуації в Центрально-Східній Україні в першій половині ХХ століття / Г. Л. Вусик. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 204 с. – (Монографія).
6. Дихреева Г. О. Бурятско-русское двуязычие: социальная стратификация (к проблеме изучения) / Г. О. Дихреева // *Вестник Бурятского государственного университета*. – 2012. – № 13. – С. 190–193.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд., доп. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
8. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика [Электронный ресурс] / Н. Б. Мечковская // *Электронная библиотека Социологического факультета МГУ им. В. М. Ломоносова*. – Режим доступа : <http://lib.socio.msu.ru>.
9. Нещименко Г. П. Языковая ситуация в славянских странах: Опыт описания. Анализ концепций / Галина Парфеньевна Нещименко. – М. : Наука, 2003. – 279 с.
10. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика. Теория и проблемы / Леонид Борисович Никольский. – М. : Наука, 1976. – 168 с.
11. Проблемы изучения языковой ситуации и языковой вопрос в странах Азии и Северной Африки / [гл. ред. Л. Б. Никольский]. – М. : Наука, 1970. – 253 с.

Бурковская О.

*– аспирант кафедры германской и славянской филологии
Донбасского государственного педагогического университета
УДК 81'367.332.6*

ЛИНГВИСТЫ О СИНТАКСИЧЕСКОЙ ФОРМЕ ПОДЛЕЖАЩЕГО В БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

*Статья посвящена проблеме теории подлежащего как
главного члена предложения в безличных односоставных
предложениях. Представлены понятия различных ученых-*